

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

“ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ”

*Η πεζογραφία στη Θεσσαλονίκη
από το 1912 έως το 1995*

Επιμέλεια: Περικλής Σφυρίδης

ΒΑΦΟΠΟΥΛΕΙΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
23, 24, 25 Οκτωβρίου 1996

Πρακτικά

Θεσσαλονίκη
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΠΡΟΤΕΥΟΝΣΑ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ 1997

Απόγευμα
3η Συνεδρίαση - 17:00
Πρόεδρος: Γ. Κεχαγιόγλου

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ - ΚΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ: ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

Ο Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης (1908 - 1993) ανήκει στη γενιά του '30, ο Γιώργος Κιτσόπουλος (1919 - 1996) ανήκει στην αμέσως επόμενη γενιά, την πρώτη μεταπολεμική. Οι δυο άντρες, καθώς είναι γνωστό, συναντήθηκαν αρκετά νωρίς και συνεργάστηκαν στενά στο περιοδικό *Κοχλίας* (1945 - 1948). Ίσως αυτό, μεταξύ άλλων, να είναι ένας λόγος που το πεζογραφικό τους έργο να συγκλίνει προς ορισμένους κοινούς τόπους. Χωρίς να σημαίνει βέβαια ότι ταυτόχρονα δεν παρουσιάζει πολλές και βασικές αποκλίσεις. Για να φανεί καλύτερα ως ποιο σημείο συγκλίνουν και αποκλίνουν τα πεζά γραφτά τους θα χρειαστεί να πω δυο λόγια για την εξλεκτική πορεία της δουλειάς τους.

Ο Πεντζίκης ξεκίνησε μάλλον ως παραδοσιακός πεζογράφος. Το μυθιστόρημά του *Ανδρέας Δημακούδης*, με το οποίο εμφανίστηκε το 1935, έχει χρονολογική δομή, με αρχή, μέση και τέλος. Είναι δηλαδή γραμμένο με την τεχνική που γράφονταν τα μυθιστορήματα και τον περασμένο αιώνα. Χρονολογική δομή έχει και το δεύτερο μυθιστόρημά του, *Ο πεθαμένος και η ανάσταση* (1944), αλλά με κάποιους συνειρμούς και στοιχεία αυτοαναφορικότητας, που προαναγγέλλουν μια διαφορετική συνέχεια. Πράγματι με το επόμενο πεζό έχουμε πλήρη αλλαγή πορείας. Πρόκειται για το πεζό *Πραγματογνωσία* (1950) που σημειώνει σταθμό στην όλη πορεία του συγγραφέα και αποτελεί μια ρηξικέλευθη εισβο-

λή στην περιοχή του μοντερνισμού. Με βασικότερα χαρακτηριστικά την άμεση και έμμεση, συνειρμική σύνδεση ενός ετερόκλιτου υλικού, τον ανορθόδοξο συσχετισμό πραγμάτων, προσώπων και συμβάντων και το ατελές ή ανολοκλήρωτο κείμενο. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα τα συναντήσουμε έκτοτε σε όλο το μεταγενέστερο πεζογραφικό έργο του Πεντζίκη, από την *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής* ως το *Πόλεως και νομού Δράμας παραμυθία*. Αναφορικά με την καμπύλη της ακμής αυτού του έργου, έχω τη γνώμη ότι αυτή σημειώνει το υψηλότερο μέρος του τόξου της στα μέσα περίπου της συγγραφικής διαδρομής. Με τα βιβλία *Πραγματογνωσία*, *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής*, *Το μυθιστόρημα της κυρίας Έρσης* και τα διηγήματα της ίδιας χρονικής περιόδου.

Ο Γιώργος Κιτσόπουλος πρωτοδημοσίευσε ένα διήγημα το 1937. Στην πρώτη του όμως συλλογή, *Εκλογή 19 διηγήματα*, το πιο πρώιμο κείμενό του έχει χρονολογία 1942. Επιγράφεται "Το κρότσι" και αποτελεί προπομπό μιας σειράς άλλων διηγημάτων στα οποία προέχει η λεπταίσθητη ανάλυση της λεπτομέρειας. Με ήρωες άτομα υπερευαίσθητα, αυτοελεγχόμενα και ενδοσκοπούμενα. Έπειτα από μια χρονική περίοδο επτά χρόνων περίπου, ασκήθηκε για ένα σύντομο διάστημα πάνω σε παραδοσιακά πρότυπα, γράφοντας διηγήματα ρεαλιστικής υφής και κάποτε με λαϊκότροπο λόγο. Αργότερα, στη συλλογή *Η αποκαθήλωση* και στο μυθιστόρημα *Η αυλαία των θαυμάτων* προχώρησε σ' ένα σχετικό συγκερασμό αυτών των δύο τάσεων¹. Καταλήγοντας έτσι, για την ώρα, σε μια μικτή τεχνική, όπου τον πρώτο λόγο έχει η χρονολογική κατανομή του υλικού και τον δεύτερο οι παρεμβαλλόμενες συνειρμικές σφήνες, ενώ ταυτόχρονα οι μικρολεπτομέρειες συνδυάζονται με την εποπτεία της δράσης. Σχετικά με την καμπύλη της ωριμότητας του έργου του θα έλεγα ότι χοντρικά διαγράφει μια ανοδική πορεία με αποκορύφωμα

το τελευταίο βιβλίο, ένα πολύπλευρα αξιόλογο μυθιστόρημα που ατυχώς δεν προσέχτηκε από την κριτική μας.

* * *

Όπως έχω ήδη πει ο Πεντζίκης κι ο Κιτσόπουλος ανήκουν σε διαφορετικές γενιές. Το γεγονός ωστόσο ότι έζησαν στην ίδια πόλη, ότι γνωρίστηκαν και επιπλέον ότι συνεργάστηκαν στενά στο περιοδικό *Κοχλίας*, όπου ο Κιτσόπουλος ήταν υπεύθυνος ύλης και ο Πεντζίκης ο βασικότερος συνεργάτης, σημαίνει ότι κατά κάποιο τρόπο συμπορεύτηκαν. Να σημειωθεί ότι ο *Κοχλίας* υπήρξε μια πνευματική κυψέλη συνεργασίας και διαλόγου για τους στενούς συνεργάτες του. Κάτι που, όσο ξέρω, δε ξανάγινε έκτοτε. Και ασφαλώς η συνάντηση Κιτσόπουλου - Πεντζίκη θα ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί και να σταθεί γόνιμη χωρίς οι δυο συγγραφείς να έχουν κάποιους κοινούς προσανατολισμούς. Μιλώντας πάντως με γνώμονα τα κείμενα θα έλεγα πως τα δυο έργα συγκλίνουν προς τους ακόλουθους κοινούς τόπους:

α) Έχουν χαρακτήρα πρωτοποριακό. Στα πλαίσια της εποχής τους έρχονται σε ρήξη με την κατεστημένη πεζογραφία του τόπου. Στον Πεντζίκη αυτό συμβαίνει ουσιαστικά από τη *Πραγματογνωσία* και μετά. Στον Κιτσόπουλο αμέσως από τα πρώτα γραφτά του. Η ρήξη πραγματοποιείται σε πολλούς τομείς. Σημειώνω τους κυριότερους. Έχουμε, πρώτα, στον τομέα του αφηγηματικού αντικειμένου, στροφή από τον εξωτερικό στο εσωτερικό άνθρωπο. Από τα ιστορικοκοινωνικά θέματα στα υπαρξιακά. Οι δύο συγγραφείς δεν προβληματίζονται τόσο πάνω στα ομαδικά φαινόμενα, όσο στα ατομικά. Ό,τι κατεξοχήν τους ενδιαφέρει είναι αυτό που θά'λεγα μεταβολισμό του εσωτερικού ανθρώπου. Έπειτα έχουμε ρήξη στον τομέα της σύλληψης και οργάνωσης του υλικού. Στον Πεντζίκη προέχει η συνειρμική άρθρωση ενός υλικού που δηλώνει υπερλογικές σχέσεις ως τα όρια του "θαύματος". Ένας τρόπος που ως ένα βαθμό θυμίζει Τζέιμς Τζό-

ης. Στον Κιτσόπουλο, αν και δεν λείπουν οι συνειρμοί, προέχει η μικροσκοπική σύνθεση του υλικού, με ροπή προς το ονειρικό και παράλογο στοιχείο. Κάτι που φέρνει στο νου Προυστ, Γουλφ και Κάφκα. Ένα άλλο δεδομένο με το οποίο διαφοροποιούνται οι δύο πεζογράφοι από την κατεστημένη πεζογραφία της εποχής τους είναι η αυτοαναφορικότητα. Μια τεχνική της αφήγησης που, όσο ξέρω, πρωτοεφαρμόζεται στον τόπο μας από τον Πεντζίκη. Ο Πεντζίκης πολύ περισσότερο από τον Κιτσόπουλο, μιλάει συχνά για το πώς γράφει τα κείμενά του, τι δυσκολίες αντιμετωπίζει, τι ελπίζει να πετύχει κ.λπ., προάγοντας έτσι μ' αυτόν τον τρόπο τα ίδια τα κείμενά του. Πάντως και ο Κιτσόπουλος δεν αγνοεί τον νεωτερισμό της αυτοαναφορικότητας και τον εφαρμόζει ήδη στην πρώτη συγγραφική του περίοδο. Δεν θα επιμείνω σε άλλες πρωτοποριακές πτυχές των δύο έργων. Θέλω όμως να σημειώσω ότι στο περιοδικό *Κοχλίας* δημοσιεύτηκαν πολλές μεταφράσεις πρωτοποριακών ξένων λογοτεχνών (Κάφκα, Ντος Πάσσος, Τζόης, Νταίβιντ Λώρενς, Πιραντέλλο, Κοκτώ, Σάρτρ κ.ά.), καθώς επίσης και ερμηνευτικά σχόλια για το έργο τους. Μερικές μάλιστα από αυτές τις μεταφράσεις υπογράφονται από τον Πεντζίκη και τον Κιτσόπουλο, είτε από κοινού, είτε χωριστά, είτε με άλλους συνεργάτες, όπως συνηθιζόταν σ' αυτό το περιοδικό. Γεγονός που δείχνει ότι οι δυο πεζογράφοι ήταν ενημερωμένοι για τα τεκταινόμενα στο διεθνή χώρο. Ενδεικτικό είναι επίσης ότι μέσα στα πεζά τους γίνονται αναφορές σε πρωτοποριακούς συγγραφείς και σε συναφείς όρους. Δε μου φαίνεται τυχαίο π.χ. ότι, τόσο ο Πεντζίκης, όσο και ο Κιτσόπουλος, μνημονεύουν τον Τζέιμς Τζόης.

β) Έχουν ποιητικό έρμα. Τυπικά το συνειρμικό γράψιμο είναι ποιητικό γνώρισμα, μια και είναι αφεχώριστο σχεδόν από την ποίηση από γεννησιμιού της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ωστόσο έχουμε να κάνουμε με ουσιαστικά ποιητικά

συστατικά και όχι απλώς με τυπικά. Στον Πεντζίκη οι υπερλογικές σχέσεις που συνάπτει συχνά ανάμεσα σε ετερόκλητα δεδομένα του αφηγηματικού υλικού παίρνουν πολλές φορές τη μορφή υπερβάσεων ευθέως ποιητικών. Στον Κιτσόπουλο η ποιητικότητα προκύπτει από την έκφραση ονειρικών καταστάσεων και επίσης από την έκφραση αισθηματικών στιγμών. Πάντως κι οι δυο πεζογράφοι ερωτοτροπούν με το ποιητικό είναι. Με τη διευκρίνιση ότι το κάνουν με αφηγηματικούς τρόπους και ανεξάρτητα από τη στιχουργημένη ποίηση που έχουν γράψει οι ίδιοι.

γ) Έχουν στοχαστικό υπόβαθρο. Όλο το έργο αυτών των συγγραφέων προϋποθέτει στοχαστικό άλλοθι. Κάνοντας μια χοντρική διαστολή θα έλεγα πως δεν ανήκουν στην κατηγορία των εμπειρικών πεζογράφων, αλλά των στοχαστικών. Με την έννοια ότι δεν γράφουν με τα αποθέματα της καθημερινής εμπειρίας, αλλά με τα εξαγόμενα της στοχαστικής έρευνας των φαινομένων. Πολλές φορές μάλιστα τα γραφτά τους, και παρ' όλο το ποιητικό στοιχείο τους, αφήνουν να διαφανεί η στοχαστική τους σύλληψη. Αλλά και ως λόγος κάποτε τα έργα τους έχουν διανοητικό χαρακτήρα. Με δυο λόγια πρόκειται για δυο πεζογράφους που γράφουν περισσότερο από προβληματισμό παρά από αυθόρμητη έμπνευση. Παρ' όλα αυτά, χάρη κυρίως στο βάθος του προβληματισμού τους και την ποιητική φλέβα τους, τα κείμενά τους δεν είναι ξερές διανοητικές κατασκευές, αλλά γνήσια αφηγηματικά έργα.

δ) Έχουν μακροπερίοδο λόγο. Ένα λόγο που θυμίζει την "ελικοειδή" γραφή, με τις πολλές δευτερεύουσες προτάσεις, του Προυστ, αλλά και του Τζόης. Ο Πεντζίκης και ο Κιτσόπουλος αρέσκονται σε μια παρόμοια σχοινοτενή άρθρωση των γραφτών τους, αν και θα πρέπει να πω πως ο Κιτσόπουλος στα τελευταία του βιβλία αλλάζει τακτική.

Το γεγονός ότι οι δύο συγγραφείς υπήρξαν γνωστοί, φίλοι και συνεργάτες για ένα διάστημα στον *Κοχλία*, προβάλλει το

ερώτημα κατά πόσο ο μεγαλύτερος στην ηλικία, που είχε προηγηθεί στο γράψιμο και στη δημοσιότητα, επηρέασε τον νεότερο. Δύσκολα θα έλεγε κανείς πως ο Κιτσόπουλος δεν επηρεάστηκε καθόλου από τον Πεντζίκη, τον οποίο άλλωστε αναγνωρίζει ο ίδιος ως δάσκαλό του στην πρώτη συγγραφική του περίοδο². Αλλά και δύσκολα θά 'λεγε επίσης πως τα πεζά του ανακλούν το πνεύμα και το λόγο του πρεσβυτέρου. Κάθε άλλο μάλιστα. Ο Κιτσόπουλος ακολουθεί το δικό του δρόμο και, πέρα από το γεγονός ότι συγκλίνει προς ορισμένους κοινούς τόπους με τον Πεντζίκη και ότι κάποιες φράσεις του θυμίζουν τον πρεσβύτερο φίλο του, διαφοροποιείται δραστικά από αυτόν. Εξάλλου, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, τα δυο έργα παρουσιάζουν απόκλιση το ένα από τ' άλλο σε πολλούς και ουσιαστικούς τομείς.

* * *

Το αφηγηματικό σώμα του Πεντζίκη απαρτίζεται από οχτώ τόμους εκτενών αφηγημάτων, από τρεις αυτοτελείς τόμους διηγημάτων και έναν τέταρτο που εκτός από διηγήματα συμπεριέχει και ποιήματα. Το αντίστοιχο του Κιτσόπουλου απαρτίζεται από τρεις τόμους με διηγήματα και ένα μυθιστόρημα. Συγκριτικά, αν υπολογίσουμε το συνολικό αριθμό των σελίδων, η δουλειά του Πεντζίκη είναι υπερτριπλάσια από εκείνη του Κιτσόπουλου. Αρκετά δηλαδή πληθωρική παραγωγή, εκτενών κυρίως κειμένων, από τη μια μεριά και παραγωγή σχεδόν κλεψύδρας, σύντομων κειμένων, από την άλλη.

Στο ζήτημα επίσης της διάστασης με την παραδοσιακή πεζογραφία η στάση των δύο συγγραφέων υπήρξε ως ένα βαθμό διαφορετική. Ο Πεντζίκης, από την Πραγματογνωσία και μετά, έκοψε κάθε δεσμό με την παράδοση, οδηγώντας τις προσωπικές του αναζητήσεις ως τις ακραίες τους συνέπειες. Ο Κιτσόπουλος δεν προχώρησε τόσο. Κράτησε κά-

ποιου βαθμού επαφή με το παρελθόν, προτιμώντας, στον τομέα της τεχνικής ιδίως, να συγκεράσει το παλιό με το νέο.

Πάντως τα ουσιαστικότερα σημεία στα οποία αποκλίνουν τα δύο έργα είναι κατά τη γνώμη μου τα ακόλουθα:

α) Η στάση απέναντι στη ζωή και στην τέχνη. Στον Πεντζίκη η στάση αυτή μπορεί να θεωρηθεί γενικά θετική. Έπειτα από τα πρώτα γραφτά του, και ολοένα περισσότερο, ο λόγος του εμφορείται από την χριστιανική καρτερικότητα. Μια καρτερικότητα που φτάνει κάποτε να δίνει θετική χροιά ακόμα και στις πιο μελαγχολικές διαπιστώσεις. Από τ' άλλο μέρος ο Πεντζίκης είναι μανιώδης ερευνητής και σχεδόν μεθάει από τις ανακαλύψεις του. Πνεύμα ανήσυχο και πληθωρικό κοιτάζει συνεχώς μπροστά. Ο φυσικός και ο πνευματικός κόσμος είναι γι' αυτόν στίβος αναζητήσεων και πρωτόγνωρων εμπειριών. Τέτοιων που να τον κρατούν σε διαρκή διέγερση. Έτσι ζώντας με την ένταση των ερευνητικών του επιδόσεων μεταφέρει στο λόγο του την αντίστοιχη αίσθηση από την πληρότητα της εσωτερικής του περιπέτειας. Η στάση του τέλος απέναντι στην τέχνη είναι επίσης θετική, αφού η τέχνη είναι γι' αυτόν πηγή παραμυθίας. Και βέβαια μια δυνατότητα να συνδυάζει γόνιμα τις φυσικές με τις μεταφυσικές αναζητήσεις του. Οποσδήποτε όμως το έργο του δεν αποτελεί μια αδιακύμαντη έκφραση αισιοδοξίας. Κάθε άλλο. Απλώς μπορούμε να πούμε ότι γενικά καταφάσκει στη ζωή και στην τέχνη. Με τον Κιτσόπουλο τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η κυρίαρχη αίσθηση την οποία αποπνέουν τα κείμενά του στο σύνολό τους είναι αίσθηση ματαιότητας. Κι ακόμα φόβου μπροστά στο θάνατο και στις διάφορες εκδοχές του. Η τέχνη επίσης δεν φαίνεται να είναι με κάποιον τρόπο παρηγορητική δραστηριότητα. Ο ρόλος της παραμένει λευκός, χωρίς θετική ή αρνητική σημασία. Εννοείται πως μιλώ για ό,τι προκύπτει από τα ίδια τα κείμενα και όχι για ό,τι πέ-

ρα από αυτά αισθάνονται ακριβώς ή πιστεύουν οι συγγραφείς τους.

β) Το αφηγηματικό υλικό. Στον Πεντζίκη το αφηγηματικό υλικό αντλείται κυρίως από αυτό που ονόμασα αλλού "γνωστική κοινοκτημοσύνη"³. Δηλαδή όχι τόσο από τη φαντασία, όσο από τη μυθολογία, τη θρησκεία, τις επιστήμες, τις λαϊκές παραδόσεις κ.λπ. Στον Κιτσόπουλο αντίθετα το υλικό είναι συναφές με το εκάστοτε θέμα του. Υπάρχει πάντα στον Κιτσόπουλο μια κάποια θεματική βάση, έστω και ισχνή. Και το αφηγηματικό υλικό του παρουσιάζει πραγματολογική συνάφεια μ' αυτή τη βάση. Συνεπώς πρόκειται για υλικό που επινοεί ο συγγραφέας σύμφωνα με το θέμα του. Όταν π.χ. επιγράφει ένα διήγημά του "Κηδεία", όλο το υλικό του είναι σχετικό με την υπόθεση ορισμένης κηδείας. Στον Πεντζίκη το έντονα συνειρμικό γράψιμο έχει ως συνέπεια το κάθε κείμενό του να αρθρώνεται μ' ένα υλικό εξαιρετικά ετερόκλητο. Ένα υλικό συνεπώς που δεν είναι πραγματολογικά ομοειδές και δεν στοιχίζεται με τους τίτλους των κειμένων. Εδώ δεν υπάρχει συνάρτηση θέματος και υλικού.

γ) Η εντοπιότητα. Στον πρεσβύτερο οι αναφορές στα πάτρια χρώματα και ιδιαίτερα στη γενέτειρα Θεσσαλονίκη είναι συχνές, επίμονες και κάποτε δοξαστικές. Στον νεότερο όλα αυτά απουσιάζουν. Λίγες φορές ονομάζεται στις αφηγήσεις του ο τόπος στον οποίο εξελίσσονται τα εξιστορούμενα και τότε όχι με πνεύμα αγάπης και προσήλωσης. Απλώς ως βοηθητικό στοιχείο του αφηγηματικού ιστού.

δ) Ο εσωτερικός μονόλογος. Κρίνοντας ανελαστικά θα έλεγα πως εσωτερικό μονόλογο δεν συναντούμε στο πεζογραφικό έργο του Κιτσόπουλου. Είναι λάθος να ταυτίζουμε την πρωτοπρόσωπη αφήγηση ή τον εσωστρεφή λόγο με τον εσωτερικό μονόλογο. Άλλωστε μόνο εφτά διηγήματα από τη συνολική δουλειά του συγγραφέα είναι διατυπωμένα σε πρώτο γραμματικό πρόσωπο. Υπάρχει πολλή θολούρα γύρω από

τον συγκεκριμένο όρο και θα πρέπει κάποτε να ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα. Είναι πολύ στενή έννοια για να καλύπτει το εύρος των κειμένων που της αποδίνουμε. Για μερικά διηγήματα του Κιτσόπουλου θα ήταν δυνατό να ειπωθεί ότι είναι γραμμένα με τον τρόπο της συνειδησιακής ροής. Μια αντίληψη τεχνικής με ευρύτερα και ελαστικότερα όρια, στα πλαίσια της οποίας ακόμα και στοιχεία αυτοαναφορικότητας είναι ανεκτά. Πάντως, αν και ο Κιτσόπουλος έζησε κοντά στον Πεντζίκη και αναφέρεται ονομαστικά στον εσωτερικό μονόλογο, πράγμα που σημαίνει ότι δεν τον αγνοούσε, δεν φαίνεται να εφάρμοσε ποτέ την τεχνική αυτή. Αντίθετα ο Πεντζίκης, που ασφαλώς γνώριζε τον εσωτερικό μονόλογο και μάλιστα είχε δημοσιέψει ένα ενημερωτικό κείμενο στο περιοδικό *Το τρίτο μάτι*, το 1935, με το ψευδώνυμο Σταυράκιος Κοσμάς, εφάρμοσε τις προδιαγραφές του και στην πράξη. Οποσδήποτε όχι σε μεγάλη έκταση. Σίγουρα όμως σε δυο περιπτώσεις στο *Μυθιστόρημα της κυρίας Έρσης*.

* * *

Συνοψίζοντας τα προηγούμενα θα έλεγα πως οι δυο συγγραφείς ως συμπολίτες ίσως συναντήθηκαν συμπτωματικά. Η συνάντησή τους όμως στάθηκε γόνιμη, παρά τα έντεκα χρόνια που τους χώριζαν, επειδή είχαν συγγενικές πνευματικές τάσεις. Από νωρίς προσανατολίστηκαν προς την ευρωπαϊκή πεζογραφική πρωτοπορία, ή αλλιώς τον μοντερνισμό, παρά την κυρίαρχη αντίληψη της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας, η οποία έμενε προσηλωμένη σε παραδοσιακές μορφές. Πάντως οι προσανατολισμοί τους συνέκλιναν ως ένα σημείο μόνο, παραμένοντας μέσα στα όρια των γενικών δεδομένων - πρωτοπορία, στοχαστικότητα, ποιητικότητα κ.λπ. - χωρίς να φτάσουν ποτέ σε ειδικότερες ταυτίσεις. Από το σημείο αυτό και πέρα, από εκεί δηλαδή που αρχίζει το ειδικό και προσωπικό, οι πορείες τους απέκλιναν και ο καθένας ακολούθησε το δικό του πεζογραφικό άστρο. Πληθωρι-

κός και ρηξικέλευθος ο Πεντζίκης, ολιγογράφος και πιο συγκρατημένος ο Κιτσόπουλος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για περισσότερα πάνω στις τρεις χρονικές περιόδους του Κιτσόπουλου κοίταξε το λήμμα Γιώργος Κιτσόπουλος του Νίκου Μπακόλα στην ανθολογία *"Η μεταπολεμική πεζογραφία"*, εκδόσεις Σοκόλη, τόμος Δ, Αθήνα 1988, σελ. 68.
2. Γιώργος Κιτσόπουλος, "Έργα και ημέρες στο φαρμακείο, 1941-1949", περιοδικό *Το παραμυθιό*, τεύχος 16, σελ. 193.
3. Γιώργος Αράγης, "Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης: παρουσίαση - ανθολόγηση", *"Η μεσοπολεμική πεζογραφία"*, τόμος Ζ, Σοκόλης, Αθήνα, 1993, σελ. 46.